

Friedrich Hayek a Milton Friedman a ich prínos pre súčasnosť

I. Základné spoločné východiská a menovatele

Friedrich Hayek a Milton Friedman:

- ne/priamo nadväzovali a rozvinuli učenie Adama Smitha – napríklad *vlastný záujem*, *neviditeľnú ruku trhu*, *prirodenú slobodu* / spontánny poriadok, *spoločenskú delbu práce* a iné zdroje bohatstva (vrát. *vlastníctva a vlastníckeho práva*), interdisciplinárny charakter (pre účely fungovania slobodnej spoločnosti), primárnu *dôveru v človeka* (jednotlivca) vo vzťahoch s ostatnými, nesúceho zodpovednosť za svoje konanie

„Bol to Smith, ktorý bol najväčším ekonómom, nielen kvôli jeho vplyvu, ale aj preto, lebo práve on dokázal prenikavo uchopiť a jasne rozpoznať ústredné problémy ekonomickej vedy“

(Friedrich Hayek)¹

„Ak sa máme múdro rozhodnúť, tak musíme porozumieť základným ekonomickým princípom Adama Smitha, ktoré vysvetľujú, ako môže vzniknúť a rozkvitať zložitý, organizovaný a plynule fungujúci systém bez centrálnych zásahov, ako môžeme spolupracovať bez donucovania a... musíme pochopiť, prečo môžu pokusy nahradiť kooperáciu centrálnymi nariadeniami spôsobovať toľko škôd.“

(Milton Friedman a Rose Friedmanová)²

- rešpektovali a zohľadňovali prirodzenosť ľudského bytia jednotlivca – individualitu jednotlivca so slobodou voľby a obmedzenia a nedokonalosti človeka
- rešpektovali a zdôrazňovali univerzálne zákonitosti ako mantinely pre ekonomické myslenie a ekonomické rozhodovanie ľudí
- opierali sa o metodologický individualizmus a odmietali a argumentačne rozložili rôzne podoby kolektivismu a centrálnych zásahov na celospoločenskej úrovni v ekonomickej teórii a v praxi
- boli kľúčoví ekonomickí oponenti Keynesovho učenia a socializmu a obhajcovia slobody v 20. storočí

II. Friedrich August von HAYEK

- nositeľ Ceny Švédskej ríšskej banky za ekonomické vedy na počesť Alfreda Nobela v roku 1974 (spolu s Gunarom Myrdhalom) za teóriu peňazí, ekonomických cyklov a za prienik do vzájomných závislostí ekonomických, sociálnych a inštitucionálnych aspektov fungovania spoločnosti

¹ Hayek, F.A.: „Odkaz Adama Smitha v jazyku dneška. In: Smith, 2005, s. xix.

² Friedman, Milton – Friedmanová, Rose: *Svoboda voľby*, H&H Jinočany, 1992, s. 15.

- autor mnohých kníh, napríklad: *Monetary Theory and Trade Cycle* (1929), *Prices and Production* (1931), *The Pure Theory of Capital* (1941), *Cesta do nevoľníctva* [(2001), *The Road to Serfdom* (1944)], *Individualism and Economic Order* (1948), *The Sensory Order* (1952), *Kontrarevoluce vědy* [(1995), *The Counter Revolution of Science* (1952)], *The Constitution of Liberty* (1960), *Právo, zákonodárstvo a svoboda* [(1991), *Law, Legislation and Liberty* (1973)], *Soukromé peníze: Potřebujeme centrální banku?* [(1999), *Denationalisation of Money* (1976)], *Osudná domýšlivost: omyly socializmu* [(1995), *The Fatal Conceit: The Errors of Socialism* (1998)].

Zhrnutie hlavných odkazov učenia Hayeka (prínosy pre ekonomické myslenie, politickú filozofiu a slobodnú spoločnosť), napríklad v nasledovných oblastiach:³

- *monetárna teória hospodárskych cyklov a teória kapitálu*, rozvinutie teórie hospodárskych cyklov Knuta Wicksella a rakúskej teórie kapitálu, vychádzajúc najmä z Misesa a Bohm-Bawerka,
 - monetárne príčiny hospodárskych cyklov (peňažná injekcia centrálnych bánk a úverová expanzia komerčných bánk) a ich dôsledky na relatívne ceny, všeobecný rast cien (osobitne spotrebných statkov), infláciu a na zmenu štruktúry kapitálu a reálnu ekonomiku (cez falošné signály a hromadné chyby v investovaní k zmene štruktúry kapitálu a investícií, umelo nafúknutých a nekrytých dobrovoľnými úsporami)
- teória spontánneho poriadku (*spontaneous order*) ako symbióza trhu a pravidiel, kultúrna evolúcia veľkej, otvorenej, pokročilej a slobodnej spoločnosti
- (negatívne) pravidlá slobodnej spoločnosti s negatívnym testom spravodlivosti
- úloha práva (*nomos*), osobitne panstva práva (*rule of law*), negatívne právo
- trhová katallaxia a cenová kalkulácia (ceny ako jediný komunikačný systém na trhu a koordinačný mechanizmus výmen medzi ľuďmi vo veľkej spoločnosti)
- konkurencia ako dynamický proces objavovania a hľadania príležitostí (v neustálej nerovnováhe)
- konkurencia súkromných mien (menová konkurencia) bez peňažného monopolu
- spoločenská koordinácia a teória rozptýlených znalostí / poznatkov
- koncept nezamýšľaných dôsledkov, osudová domýšľavosť, hranice rozumu a skepsa k rozumu, hranice vedeckej racionality, synoptický klam a riziká z koncentrácie moci
 - Hayek uvádza, aby sme mali „...*na pamäti fakt nevyhnutnej a nenapraviteľnej neznalosti každého jednotlivca týkajúcej sa väčšiny jednotlivých faktov, ktoré determinujú konania všetkých členov spoločnosti.*“ (Hayek, 1991, s. 22)
- argumentačná kritika „sociálnej spravodlivosti“, konštruktivistického racionalizmu, scientizmu a sociálno-inžinierskych foriem centrálného plánovania a regulovania, (národného) socializmu a keynesiánstva.

³ Jednotlivé témy (spontánny poriadok, právo, konkurencia, či peniaze podľa Friedricha Hayeka) boli hlbšie a podrobnejšie diskutované na seminároch AKE 2013 (pozri www.ake.institute.sk) a budú tiež súčasťou seminárov AKE 2015.

Hayek a spontánny poriadok (spontánne usporiadanie)

Friedrich Hayek definuje spontánny poriadok ako „zvyčajne komplikovaný súhrn abstraktných pravidiel, ktoré ľudia nasledujú a podriaďujú sa im bez konkrétneho poznania účelu ich vzniku a bez poznania konkrétnych výsledkov, ktoré plynú z ich nasledovania. Spontánny poriadok vznikol nezámerne (ľuďmi bez zámerného sledovania účelu) ako nezamýšľaný dôsledok dlhodobo opakovaných konaní miliónov jednotlivcov v interakciách, ktoré sa im evolučne osvedčili a preto ich nasledujú.“ (Hayek, 1991, s. 45-59).

- znaky spontánneho poriadku (*kosmos*)⁴: spontánnosť a decentralizovanosť, abstraktnosť a poznateľná zákonitosť usporiadania (poznateľná a zachovaná štruktúra vzťahov, ktorú možno zovšeobecniť), zložitosť (nie nevyhnutne) a absencia účelu pri ich tvorbe
- spontánny poriadok nemá spoločný účel (nie je tvorený centrálnym mozgom), hoci jeho existencia je užitočná pre jednotlivcov v ňom sa pohybujúcich a účelovo sledujúcich vlastný záujem (Hayek, 1991, s. 42)
- kultúrnou evolúciou vzniknuté pravidlá ako súčasť spontánneho poriadku: nezámerné, neúčelové a dobrovoľne nasledované, selekciou tisícročiami vyvinuté pravidlá
- príklady spontánne vzniknutých pravidiel: skratka cez lúku, morálka, jazyk, peniaze, trh a cenový mechanizmus, právo (v chápaní *nomos*)⁵
- pravidlá slobodnej spoločnosti: abstraktné, univerzálne a negatívne

Hayekov prístup k právu:⁶

- odvíjajúc sa od definovaných pravidiel vo vzťahu k slobode (abstraktné, univerzálne, negatívne pravidlá), ktorých súčasťou sú:
 - pravidlo dodržiavania súkromného vlastníctva,
 - pravidlo dodržiavania transferu (presunu) vlastníctva dohodou (dobrovoľnosť) a
 - pravidlo plnenia zmlúv a iných záväzkov (zodpovednosť): rešpekt konceptu zmluvnosti
- kauzálny vzťah medzi dodržiavaním pravidiel správneho chovania (ktoré sú podľa Hayeka pravým obsahom práva) a poriadkom slobodnej spoločnosti
- osobitne ako súčasť spontánneho poriadku - abstraktné negatívne pravidlá garantujúce slobodu

„Právo v zmysle vynutiteľných pravidiel správania je rovnako staré ako spoločnosť a „iba dodržiavanie spoločných pravidiel umožňuje mierovú existenciu jednotlivcov v slobodnej spoločnosti.“ (Hayek, 1994, s. 74)

Definoval dva normatívne právne systémy: *nomos* vs. *thesis*, pričom NOMOS:

- považoval za právo v súlade s princípmi slobodnej a mierovej spoločnosti
- „právo právnikov“ – súbor noriem správania sa slobodných ľudí
- právo slobody – najmä zvykové a sudcovské právo / osobitná úloha sudcu

⁴ Hayek, 1991, sv. 1, kap. II.

⁵ Hayek, 1994, sv. 1, kap. V.

⁶ Viac v Hayek (1994).

- spontánne vzniknuté (ľudia si spontánne v skupine vytvárajú určité pravidlá, ktoré im pomáhajú koexistovať)
- zmysel nomos: aby právny poriadok garantoval pravidlá pre fungovanie trhu, ochranu osobnosti, dôstojnosť, česť, majetok a život
- odvodzuje z metodického individualizmu a kultúrneho evolucionizmu

Hayekov prístup ku konkurencii

- konkurenciu definuje ako súčasť spontánneho poriadku, postaveného na ľudskom konaní (*human action*), ako „*neustály dynamický a spontánny proces objavovania a hľadania príležitostí*“ (Hayek, 1948) – *vzájomné učenie sa*
- objavovanie – vychádza z nezámerného spozorovania a využitia známej, ale zatiaľ nevyužitej, príležitosti pri akceptovaní prirodzených rozdielností ľudí a podmienok (*akt objavenia: keď niekto spozoruje, čo bolo doteraz prehliadané a zrealizuje to - preferencie*)
- základ: podnikateľské objavovanie - špekulácie podnikateľa, nesúceho riziko
- konkurencia znamená diverzifikáciu a vedie k snahe odlíšiť sa (vrátane využitia príležitostí, ktoré iní nedocenia) a k získaniu dominantného (monopolného) postavenia
- stav neustálej nerovnováhy: dynamický model nedokonalých subjektov s nedokonalými informáciami a v odlišných (inštitucionálnych) podmienkach - inštitucionálna konkurencia
- dynamický model predpokladá nerovnováhu ako priestor pre produktívnu zmenu
- rozptýlenosť informácií v reálnom živote – potvrdenie nemožnosti „optimálnej“ (celo)spoločenskej efektívnosti a fungovania „dokonalej konkurencie“

Hayek a peniaze

- Hayek navrhuje menovú konkurenciu bez jednoznačného návrhu definitívnej podoby fungovania slobodného menového systému, ale uvádza, že:
„Konkurenčný trhový proces, tak ako inde, dokáže objaviť a poskytnúť také produkty, aké si spotrebitelia želajú“ (Hayek, 1999, s. 13)
- *„Jedinou zákonnou povinnosťou by bol záväzok vyplatiť tieto certifikáty (bankovky) a termínované vklady podľa voľby ich držiteľa, t.j. vkladateľa“* (Hayek, 1999, s. 53) - a to v rôznej mene (podľa výmenných pomerov)
- založený na vzájomne konkurujúcich emitentoch rôznych (navzájom odlišiteľných) súkromných peňazí / mien s vlastným vyhláseným menovým štandardom - komoditným košom, ktorého hodnota by sa odvíjala od pevného základu, nie od jeho zmluvnej zameniteľnosti za komoditu
- banky môžu používať aj iné meny (väčšina) - mali by mať 100% rezervné krytie k vkladom na požiadanie (Hayek, 1999, s. 142)
- každý emitent by sa (podľa Hayeka) snažil vďaka konkurencii o udržanie čo najvyššej stability svojich peňazí s ohľadom na definovaný kôš – očakávaná hodnota (odchýlka hodnoty meny od vyhláseného koša)
- výber meny ľuďmi závisí podľa Hayeka (Hayek, 1999, s. 77 – 88):
 - ochoty ľudí držať menu a dôvery k nej, odlišujú ju od iných mien (podľa akceptovateľnosti a očakávanom vývoji),

- spôsobu jej použitia (ako účtovnej jednotky, na hotovostné nákupy, na držbu rezerv na budúce platby a ako štandard pre odložené platby),
 - teritoriálnej použiteľnosti - ako je mena akceptovaná a použiteľná v cudzích krajinách a vnútroštátnych regiónoch).
- očakávané dôsledky obdobnej menovej konkurencie, napr.:
- víťazstvo a udržanie sa iba niekoľkých mien obiehajúcich v rôznych oblastiach (bez ohľadu na štátne hranice, ktoré poskytnú klientom najväčší úžitok a o ktoré bude najväčší záujem ich držať
 - ukončenie existencie (emisného monopolu) centrálnych bánk a ich politik
 - obmedzenie vzniku (hyper)inflácií a finančných kríz
- Hayek navrhuje odstránenie legislatívnych prekážok slobodného trhu peňazí (peňažný monopol centrálnych bánk, jeho zasahovanie, zákonných platidiel), to znamená odstránenie všetkých zákonných prekážok, ktoré po stáročia zabraňovali evolúcii slobodných rozhodnutí a žiadúcich inštitúcií v oblasti peňazí a konkrétne uskutočnenie jeho návrhu:

„...odbuerať všetky prekážky, ktoré bránia voľnému používaniu iných mien (vrátane zlatých mincí) v ktoromkoľvek štáte a uvoľniť bankové podnikanie každej inštitúcii na to legálne ustanovenej... Znamenalo by to predovšetkým odstránenie všetkých obmedzení devízových operácií a regulácií pohybov medzi krajinami, ako aj úplnú slobodu zvoliť si pre potreby zmlúv a účtovníctva akúkoľvek menu.“ (Hayek, 1999, s. 25)

Aj v súčasnosti má osobitný význam Hayekom navrhované „hnutie za slobodné peniaze“ ako obdoba úspešného hnutia za slobodu obchodu z 19. storočia. Friedrich Hayek v závere knihy *Denationalisation of Money* zanechal nasledovný odkaz:

„Najnaliehavejšou potrebou dneška nie je konštrukcia nového systému, ale okamžité odstránenie zákonných prekážok, ktoré 2000 rokov blokujú cestu spontánnej evolúcie, ktorá nám môže priniesť užitočné a zatiaľ nie úplne predvídateľné výsledky.“ (Hayek, 1999, s.156)

III. Milton FRIEDMAN

- nositeľ Ceny Švédskej ríšskej banky za ekonomické vedy na počesť Alfreda Nobela v roku 1976 za analýzu spotrebnej funkcie, menovej histórie a menovej teórie
- autor mnohých kníh, napríklad: *Essays in Positive Economics* (1953), *Restatement of Quantity Theory of Money* (1956), *Theory of Consumption Function* (1957), *Kapitalizmus a svoboda* [(1993), *Capitalism and Freedom* (1962)], *A Monetary History of the United States 1867 - 1960* (1963), *Svoboda volby* [(1992), *Free to Choose* (1980)], *Za vším hľadaj peníze* [(1997), *Money Mischief: Episodes in Monetary History* (1994)]
- zásadný vplyv na ekonómiu a ekonomické myslenie, princípy slobodnej spoločnosti a politickú filozofiu, ako aj (ekonomickú a hospodársko-politickú) realitu súčasnosti

Vplyv na ekonomické myslenie

- dôraz na dlhodobejší pohľad a iné predpoklady a návrat k ekonomickým princípom, ktoré boli Keynesom zdevalvované
- príjmové / dôchodkové zdôvodnenie spotreby prostredníctvom *permanentného dôchodku* (Y^p) – zmena pohľadu na spotrebnú funkciu (dlhodobu stabilné spotrebiteľské správanie),

kde permanentný dôchodok je závislý najmä od reálneho majetku (W_R), očakávaných budúcich príjmov a reálnych úrokových sadzieb (r)

- dlhodobo stabilný dopyt po peniaz (M^D/p), odvodený najmä od permanentného dôchodku
- rozpracovanie *kvantitatívnej teórie peňazí* do podoby $M_N \cdot v = p \cdot Y_R$, kde „ M_N “ je nominálne množstvo peňazí, „ v “ rýchlosť obehu peňazí, „ p “ zmena cenovej hladiny a „ Y_R “ reálny produkt v ekonomike a obohatenej o *časový posun* (ak dôjde k zmene množstva peňazí, tak po určitom čase dôjde priamo úmerne k zmene cenovej hladiny)
- *peňažné vyjadrenie inflácie* a limitovaná (a jediná) úloha centrálnej banky udržiavania stabilnej zmeny množstva peňazí (Friedmanove *peňažné pravidlo*),
- ekonomické argumenty proti vládnym a iným netrhovým reguláciám a rozvinutie argumentov fungovania slobodného trhu
- ekonomické spochybnenie a vyvrátenie keynesiánskych postulátov:
 - neúčinnosť a škodlivosť aktívnej (dopytovo orientovanej) hospodárskej politiky, osobitne fiskálnej, (*crowding out effect*)
 - neplatnosť nepriameho vzťahu inflácie a nezamestnanosti (Philipsovej krivky) v dlhodobjšom horizonte cez „*peňažné ilúzie*“ a „*adaptívne očakávania*“ a prirodzenú mieru nezamestnanosti

Prínosy pre obhajobu slobodnej spoločnosti

- „*sloboda je vzácna a krehká rastlina*“ (Friedman, 1993, s. 15) – dôraz na potrebu pravidiel (*pravidlá namiesto úradov*) na obranu slobody a jej predpokladov (proti koncentrácii moci a pod.)
- hlavné riziká pre slobodu: najväčšie z koncentrácie moci vlád, nadnárodných a iných centrálnych inštitúcií a ich spojenci – podnikateľské záujmové skupiny (ktoré chcú slobodu a slobodný trh pre iných, ale nie pre seba) a intelektuáli (ktorí, ktorí chcú slobodu pre seba, ale nie pre iných)
- kapitalizmus a ekonomická sloboda ako predpoklady slobodnej spoločnosti

Príklady návrhov v praxi

- Freedom Index a deň daňovej slobody
- znižovanie miery prerozdelenia (znižovanie daní spolu so znižovaním verejných výdavkov – nižšia úloha vlády v ekonomike a spoločnosti)
- profesionalizácia armády
- ústavné obmedzenia regulácií slobodného obchodu, inflácie, rastu verejných výdavkov, daní,..
- zrušenie súčasného sociálneho systému a zavedenie negatívnej dôchodkovej dane
- vzdelávacie kupóny pre základné a stredné školy a súkromné financovanie vysokého školstva
- slobodný trh v zdravotníctve, s liekmi, legalizácia drog
- zrušiť napríklad regulácie nájomného, minimálnu mzdu, dotácie podnikateľom, zrušiť ministerstvo školstva, hospodárstva, DPH, daň z príjmu právnických osôb a licencie
- ale navrhol aj napríklad preddavkové platenie daní z príjmu fyzických osôb.

Celkový prínos:

- viac ľudí na svete je slobodnejších a rozumie a verí myšlienkam trhu a slobodnej spoločnosti, ako aj zákonitostiam ekonómie a ekonomického myslenia
- nižšia úloha vlády a realizované ekonomické reformy (Hong Kong, Chile, Nový Zéland, USA za prezidentovania Ronalda Reagana, Spojené kráľovstvo v čase vládnutia M. Thatcher,..)

IV. Odkaz pre ekonomickú teóriu a ekonomické myslenie

Vybrané odkazy pre dnešok:

- protiváha ekonomickým teóriám – vládnych zásahov – (neo)keynesianstvo,..
- vyvracanie neekonomických mýtov a ilúzií v ekonomickej sfére (typu potrebnosti
- rešpektovať spontánne rozvíjajúci sa spontánny poriadok spoločnosti na báze osobnej slobody a slobodného trhu – dôvera v človeka, ale kontrola a postih „ex post“
- rešpektovanie (základ pochopenia) prirodzenosti a prospešnosti trhu a kapitalizmu (aj s nedokonalosťami ľudí): „hra s pozitívnym súčtom“ – nie zisk niekoho na úkor iného,
- rešpektovanie prirodzených rozdielov: ako nutnosť pre konkurenciu a trh,
- dôležitosť slobodného výberu a konkurencie (vr. daňovej konkurencie) a iných slobodne vzniknutých veličín na trhu: ceny, zisku (etika trhu a zisku)
- *konkurencia: dynamický proces objavovania* (Hayek) + kreativita procesu trhu (podmienka: súkromné vlastníctvo),
- rešpektovať vlastníctvo a legitímne vlastnícke právo - proti obmedzovaniu vlastníctva
- peniaze ako prirodzené a spontánne vzniknuté (aj „v prípade peňazí súkromný záujem je ďaleko účinnejšou motiváciou pre dosahovanie výsledkov než benevolencia pôsobenia vládneho monopolu“)⁷ nie verejný statok, ale potreba: hnutie za slobodné peniaze
- peňažné zdôvodnenie inflácie (Friedman): menová expanzia cez úverovú expanziu CB
- príčiny extrémnych výkyvov: centrálné zásahy (čas. posun, *falošné signály*, ktoré mýlia subjekty), osobitne menová a úverová expanzia - *monetárna teória hospodárskych cyklov* (Hayek)
- presadzovanie minimálnej („údržbárskej“) vlády, „vlády zákona“ (rule of law) – vláda ako nočný strážnik
- súlad TRHU a MORÁLKY pre spontánny poriadok, teda brať na zreteľ aj „nestranného pozorovateľa“ v cnostiach a zdôrazňovať význam dodržiavania pravidiel
- obmedzenia (hranice) poznania – riziko koncentrácií moci (Hayek) – hrozba pre obmedzovanie slobody + proti centrálnemu plánovaniu v akejkoľvek podobe (Smith, Hayek – zdôvodnenie: *rozptýlené znalosti*)

⁷ Pozri Hayek (1999 [1976]).

Odporúčaná literatúra

- BASTIAT, F. (1998): *Co je vidět a co není vidět*. Praha, Liberální institut, Centrum liberálních studií.
- FRIEDMAN, M. ([1962] 1993): *Kapitalizmus a svoboda*. H&H Jinočany.
- FRIEDMAN, M.- FRIEDMANOVÁ, R. ([1980] 1992): *Svoboda volby*. H&H Jinočany.
- FRIEDMAN, M. ([1992] 1997): *Za vším hledej peníze*. Liberální institut. Praha
- HAYEK, F. A.: ([1976] 2007): *Choice in Currency: A Way to Stop Inflation*. Institute of Economic Affairs. Web edition, 2007
- HAYEK, F. A. ([1944] 2001): *Cesta do nevoľníctva*. NFAH. Bratislava.
- HAYEK, F. A. (1978): “*Competition as a Discovery Procedure*”. In: HAYEK, F. A.: *New Studies in Philosophy, Politics, Economics, and the History of Ideas*. London, Routledge, s. 179-190
- HAYEK, F. A. ([1948] 1996): *Individualism and Economic Order*. The University of Chicago Press. Chicago.
- HAYEK, F. A. (1991): *Právo, zákonodarství a svoboda*. 1. vydanie. Praha, Academia.
- HAYEK, F. A. ([1976] 1999): *Soukromné peníze: Potřebujeme centrální banku?* Liberální institut a Centrum liberálních studií. Praha
- JEŽEK, T. (2000): „Doteky Bible a hayekovského liberalismu.“ In: SCHWARTZ, J.: *Hayek semper vivus*. Praha, Liberální institut, s. 128 – 141.
- <http://www.ake.institute.sk>